

Paweł Sztama

<https://orcid.org/0000-0002-1268-0432>

Instytut Pamięci Narodowej

UMCS w Lublinie

„ROK PIERWSZY”. STRUKTURA ORAZ KADRA KIEROWNICZA PIONU ŚLEDZEGO CENTRALI RESORTU/MINISTERSTWA BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO (SIERPIEŃ 1944 – WRZESIEŃ 1945 R.)

Wstęp

Celem, który postawiłem sobie przy pisaniu niniejszego artykułu, jest próba przedstawienia kadr oraz struktury pionu śledczego Resortu Bezpieczeństwa Publicznego (RBP)/Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP) od sierpnia 1944 do września 1945 r. Ramy czasowe tego opracowania wyznaczają dwie istotne daty. Pierwsza dotyczy powstania interesującej mnie komórki, druga natomiast odnosi się do momentu, w którym pion śledczy stał się samodzielną jednostką w strukturach rozrastającej się bezpieki.

Głównym impulsem do napisania tego artykułu był fakt, że w literaturze przedmiotu znajdziemy niewiele tekstów, w których autorzy próbowaliby nakreślić historię pionu śledczego komunistycznego aparatu represji w Polsce. Pod tym pojęciem rozumiem sekcję, a następnie wydział, które zostały utworzone w centrali bezpieki. Nie zamierzam natomiast opisywać komórek śledczych tworzonych przy urzędach wojewódzkich, powiatowych, miejskich czy też gminnych. Informacje na ich temat można znaleźć w niemal każdej monografii dotyczącej regionalnej struktury organów bezpieczeństwa. Ponadto ze względu na dość długi okres ich formowania, co było związane z zajmowaniem przez Sowieców poszczególnych regionów Polski, trudno niekiedy wpisać je w schemat, który przedstawię w niniejszym opracowaniu.

Wiadomo bowiem, że w latach 1945–1954 jednostka śledcza aparatu bezpieczeństwa odegrała istotną rolę w utrwalaniu tzw. władzy ludowej. Funkcjonariusze omawianej komórki przeprowadzili wiele istotnych i często brutalnych śledztw, a także przygotowywali procesy przeciwko wrogom ustroju komunistycznego. W ich zainteresowaniu znaleźli się m.in. działacze polskiej konspiracji – zarówno tej z lat 1939–1945, jak i tej powojennej – politycy opozycyjni wobec Polskiej Partii Robotniczej (PPR)/Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), kapłani różnych religii, osoby oskarżane o tzw. dywersję i sabotaż gospodarczy itd. Przykłady więźniów będących w mocy funkcjonariuszy pionu śledczego RBP/MBP można mnożyć.

O tym, że pion śledczy był ważnym ogniwem MBP, może również świadczyć fakt, że oficerowie tam pracujący zostali w 1948 r. skierowani do służby w tzw. grupie specjalnej¹, przekształconej następnie w Biuro Specjalne, a w 1951 r. – w Departament X MBP. Pion ten przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. zdobył „dowody” obciążające rzekomo byłego I sekretarza Komitetu Centralnego PPR Władysława Gomułkę. Zadanie to było i dla bezpieczeństwa, i dla ówczesnych władz państwowych celem priorytetowym. Oczywiście, należy w tym miejscu zaznaczyć, że Departament X został ostatecznie zasilony funkcjonariuszami pracującymi wcześniej w różnych bezpieczniackich jednostkach. Niemniej jednak w pierwszej kolejności skierowano tam oficerów śledczych MBP z dyrektorem Departamentu Śledczego płk. Józefem Różańskim na czele.

Jak stwierdziłem wcześniej, pomimo że pion śledczy odegrał istotną rolę w utrwalaniu komunizmu w stalinowskim okresie Polski „ludowej”, w rodzimej historiografii nie znajdziemy zbyt wielu opracowań, w których autorzy spróbowaliby pokazać strukturę czy też kadry tej jednostki. Większych opracowań brakuje zarówno dla okresu, który omawiam w tym artykule, jak i dla lat późniejszych.

Do nielicznych wyjątków – aczkolwiek ogólnikowych i przyczynkarskich – należą dwa opracowania Anny Marcinkiewicz-Kaczmarczyk i Wiesława Kaczmarczyka pt. *Funkcjonowanie organów śledczych MBP, KdsBP i MSW w latach 1945–1990*² oraz *Funkcjonowanie organów śledczych Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*

¹ R. Spalek, *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Poznań–Warszawa 2014, s. 907–909.

² A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, W. Kaczmarczyk, *Funkcjonowanie organów śledczych MBP, KdsBP i MSW w latach 1945–1990*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1, s. 52–60.

w latach 1945–1956³. W wyżej wymienionych tekstach, które są do siebie bliźniaczo podobne, o czym autorzy informują w jednym z fragmentów, znajdziemy pobieżną charakterystykę normatywów, struktur oraz zadań pionu śledczego MBP. Zdecydowanie lepiej strukturę jednostki śledczej w okresie 1945–1954 pokazał Zbigniew Nawrocki – autor opracowania *Struktura aparatu bezpieczeństwa*, które zostało opublikowane w tomie pierwszym fundamentalnej pracy *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*⁴. W tym samym tomie przedstawiono także obsadę personalną, choć niepełną, kierownictwa jednostki śledczej w latach 1945–1954⁵. Pewne informacje odnoszące się do struktury pionu śledczego RBP/MBP zawarł w swoim artykule *Pion śledczy WUBP w Lublinie. Struktura i ludzie (sierpień 1944–kwiecień 1947)* Sławomir Poleszak⁶. Temat struktury i kadry kierowniczej pionu śledczego podjął także, ale w bardzo lakoniczny sposób, Patryk Pleskot⁷.

Dokładnego opisu struktur i kadry kierowniczej brakuje w publikacjach monograficznych dotyczących historii centrali organów bezpieczeństwa. Mam tu na myśli książki Henryka Dominiczaka⁸ i Ryszarda Terleckiego⁹. Zbyt wielu informacji nie ma także w artykule Antoniego Dudka i Andrzeja Paczkowskiego, przedstawiającym historię aparatu bezpieczeństwa, a opublikowanym w pracy zbiorowej *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*¹⁰. Ponadto struktury pionu śledczego są bardzo lapidarnie opisane w tomie pokonferencyjnym *Piony śledcze aparatu bezpieczeństwa publicznego 1944–1990*¹¹.

³ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, W. Kaczmarczyk, *Funkcjonowanie organów śledczych Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1945–1956* [w:] *Piony śledcze aparatu bezpieczeństwa publicznego 1944–1990*, red. M. Dźwigał, P. Skubisz, Warszawa–Szczecin 2017, s. 19–40.

⁴ Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwaagrzyk, Warszawa 2005, s. 40–41.

⁵ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, s. 83–84.

⁶ S. Poleszak, *Pion śledczy WUBP w Lublinie. Struktura i ludzie (sierpień 1944 – kwiecień 1947)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2005, nr 1, s. 24–61.

⁷ P. Pleskot, „Tarcza partii i narodu”. *Kontrwywiad Polski Ludowej 1945–1956. Zarys struktur i wybór źródeł*, Warszawa 2010, s. 16, 67–68.

⁸ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997.

⁹ R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.

¹⁰ A. Dudek, A. Paczkowski, *Polska* [w:] *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010, s. 393–468.

¹¹ *Piony śledcze aparatu bezpieczeństwa publicznego 1944–1990*, red. M. Dźwigał, P. Skubisz, Szczecin–Warszawa 2017, s. 9. W tym tomie znajduje się wspomniany już artykuł

Ponadto jeśli chodzi o wszystkich szefów pionu śledczego, o których piszę w drugiej części artykułu, opracowań naukowych, ale bardzo różnego rodzaju, doczekali się w zasadzie tylko dwaj z nich: Władysław Dominik¹² i Józef Różański¹³. Biogram Romana Romkowskiego ukaże się w trzecim tomie opracowania *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*¹⁴. Natomiast Jerzy Siedlecki i Stefan Sobczak nadal czekają na historyków, którzy zbadają ich biografie i życiowe wybory.

W niniejszym artykule skoncentrowałem się na kwestiach kadrowo-strukturalnych pionu śledczego w latach 1944–1945. Zamierzam pokazać, jak w pierwszym roku istnienia kształtowała się struktura sekcji/wydziału śledczego RBP/MBP, a także jakie były jego zadania.

Ponadto pragnę przedstawić indywidualnie oraz w portrecie zbiorowym postaci wszystkich szefów tego pionu. Warto bowiem w tym miejscu zaznaczyć, że w przyjętym na potrzeby niniejszego artykułu okresie (sierpień 1944 – wrzesień 1945) sekcją/wydziałem śledczym kierowało aż pięciu funkcjonariuszy: Stefan Sobczak *vel* Sobczuk, Roman Romkowski, Władysław Dominik, Jerzy Siedlecki oraz Józef Różański, przy czym ten ostatni piastował to stanowisko niemal dziewięć lat, tj. od lipca 1945 do lutego 1954 r. W żadnej innej komórce operacyjnej komunistycznej bezpieki w Polsce na stanowisku szefa nie zachodziły podobne zmiany jak w pionie śledczym.

W tej części chciałbym zatem pokazać drogę tych ludzi do jednostki śledczej RBP/MBP i spróbować odpowiedzieć na pytanie, dlaczego zostali oni skierowani do tej właśnie komórki. Ponadto mam zamiar nakreślić portret zbiorowy, w którym m.in. pokażę, z jakiego pokolenia pochodzili, jakie mieli życiowe doświadczenia, wykształcenie, wyznanie itd.

Zdaję sobie, rzecz jasna, sprawę, że przygotowane przeze mnie opracowanie jest przyczynkarskie i nie wyczerpuje tematu. Dotyczy bowiem tylko krótkiego okresu istnienia pionu śledczego RBP/MBP. Wydaje mi

pt. *Funkcjonowanie organów śledczych Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1945–1956*, zob. przyp. 3.

¹² M. Dźwigał, *Dominik Władysław [w:] Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, t. 1, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2020, s. 363–375; Z. Raszowska, *Dominik Władysław [w:] Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1: A–D, red. F. Tych, Warszawa 1978, s. 614–615.

¹³ B. Fijałkowska, *Borejsza i Różański. Przyczynek do dziejów stalinizmu w Polsce*, Olsztyn 1995. Pewne informacje nt. Różańskiego można znaleźć także w: E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista Jerzy Borejsza. Biografia polityczna*, Warszawa 2009. Ponadto autor niniejszego opracowania przygotowuje dysertację doktorską nt. Różańskiego oraz kadry kierowniczej pionu śledczego RBP/MBP.

¹⁴ R. Kurek, *Roman Romkowski [w:] Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, t. 3, red. W. Bagieński, M. Dźwigał (w druku).

się jednak, że tekst niniejszy jest dobrym wstępem do pogłębionych badań nad tą komórką i w jakiejś mierze uzupełnia luki historiograficzne, a tym samym poszerza wiedzę o jednej z ważniejszych jednostek stalinowskiego aparatu bezpieczeństwa w Polsce.

Struktura pionu śledczego (1944–1945)

W ostatnich dniach lipca 1944 r. najpierw do Chełma, a następnie do Lublina, czyli do miast zajętych przez siły Armii Czerwonej, przybył Stanisław Radkiewicz – ówczesny kierownik RBP Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN). Przy wsparciu tzw. sowietników, tj. doradców sowieckich – Bielajewa i Szklarenki¹⁵ – a także przybyłego z Moskwy na początku sierpnia 1944 r. Romana Romkowskiego, zaczął on stopniowo organizować podległy sobie resort.

Już 8 sierpnia 1944 r. kierownik RBP, urzędujący wówczas w lubelskiej kamienicy leżącej przy zbiegu ulic Krótkiej i Jasnej¹⁶, wydał pierwszy personalny rozkaz. Dzięki temu dokumentowi wiemy, że w tamtym czasie utworzono wówczas jeszcze nieduże komórki безпеки, takie jak Kontrwywiad, Sekretariat, Wydział Personalny i Wydział Śledczy¹⁷. Co istotne, w tamtym okresie istnienia RBP jednostki te nie przejawiały dużej aktywności. Najwięcej pracy w tamtym czasie miały Sekretariat i Wydział Personalny, które odpowiadały za zatrudnianie nowych pracowników resortu.

Komórka o nazwie Wydział Śledczy istniała w zasadzie kilkanaście, może kilkadziesiąt dni – prawdopodobnie do początku września 1944 r. Wydaje się także, że wydział ten był wówczas pionem samodzielnym. Przez to sformułowanie rozumiem, że nie był częścią struktur Kontrwywiadu. Ponadto nie został wewnętrznie podzielony na pomniejsze jednostki. Niemniej jednak od sierpnia 1944 r. pracujący w nim funkcjonariusze byli zatrudniani na konkretnych stanowiskach. Na podstawie teczek personalnych poszczególnych osób służących w pionie śledczym można stwierdzić, że w tamtym czasie jednostka ta składała się z kierownika, funkcjonariuszy do zadań specjalnych (z których przynajmniej jeden był łącznikiem szefa komórki), pracowników biurowych, stałych współpracowników, czyli *de facto* oficerów śledczych (określanych niekiedy sędziami śledczymi), radcy prawnego oraz szofera.

¹⁵ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 17.

¹⁶ *Przewodnik po Szlaku Pamięci Żołnierzy Wyklętych w Lublinie*, oprac. R. Drabik, W. Rowiński, B. Wołek, K. Wołek, Lublin 2015, s. 31.

¹⁷ AIPN, 0990/1, t. 1, Rozkaz nr 1, 8 VIII 1944 r., k. 7.

We wrześniu 1944 r. określenie Wydział Śledczy zniknęło z dokumentacji RBP. W tamtym czasie komórkę tę zasilono ludźmi, którzy ukończyli osławiony kurs NKWD w Kujbyszewie¹⁸. Jednocześnie włączono ją do struktury Kontrwywiadu, gdzie rozpoczęła działalność jako Sekcja VII (śledcza). Te dwa wymienione wyżej elementy stanowiły bardzo istotny moment w historii opisywanej przeze mnie jednostki. Dzięki napływowi kadr i odpowiedniemu strukturalnemu umiejscowieniu sekcja śledcza mogła rozpocząć właściwą działalność. Wieloletni oficer tego pionu Ludwik Serkowski wspominał, że po przydzieleniu go do Sekcji VII udał się wraz z kolegami na Zamek Lubelski, który stanowił jedno z głównych więzień w stalinowskiej Polsce. „Przez tydzień [na Zamku Lubelskim – P.Sz.] nie tylko ja, ale każdy z naszej grupy był właściwie tłumaczem i zarazem protokółantem, ponieważ pierwsze kroki w trudnej pracy śledczej stawialiśmy z pomocą radzieckich oficerów”¹⁹.

Początkowo prowadzone przez Sekcję VII sprawy wydają się dość prowizoryczne. Zarówno oficerowie śledczy, jak i kierownicy komórki oraz całego RBP nie byli przygotowani do tej specyficznej służby. Zdarzały się im nawet poważne wpadki. W październiku 1944 r. Radkiewicz i Romkowski kazali np. zamordować szefa wywiadu Okręgu AK Lublin ppłk. Aleksandra Binieckiego „Łodzie”, gdyż w trakcie przesłuchania nie byli w stanie wydobyc od niego żadnego zeznania²⁰. Wydarzenie to oburzyło nawet zastępcę ludowego komisarza spraw wewnętrznych NKWD Iwana Sierowa²¹.

Tego typu wydarzenia wymagały dokonania w resorcie wielu zmian. Te zachodziły jednak stopniowo. Jedną z nich dotyczyła struktur RBP. W listopadzie 1944 r. przygotowano etat 714, czyli siatkę wszystkich przewidzianych do obsadzenia stanowisk w bezpiece (z wysokością uposażenia), podzielonych zgodnie z istniejącą strukturą²². Warto w tym miejscu podkreślić, że był to pierwszy tego typu dokument wytworzony przez kierownictwo RBP od początku jego istnienia.

¹⁸ Szerzej zob. M. Korcuć, „Kujbyszewiacy” – awangarda UB, „Arcana” 2002, nr 4/5, s. 74–95.

¹⁹ AIPN, 2241/410, L. Serkowski, Opis służby i organizacji sekcji śledczej RPB PKWN 1944–1945, Wydziału Śledczego w Łodzi oraz służby w Departamencie Śledczym MBP w 1948 r., k. 5.

²⁰ R. Wnuk, *Lubelski Okręg AK 1944–1947*, Warszawa 2000, s. 30.

²¹ *Pismo Ł. Berii do J. Stalina i W. Mołotowa w sprawie organizacji działalności operacyjnej NKWD na terytorium Polski wraz z informacją I. Sierowa o działaniach AK i krokach podjętych w celu wzmocnienia kontrwywiadu WP i Resortu Bezpieczeństwa PKWN* [w:] *Teczka specjalna J.W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 1944–1946*, oprac. T. Cariwskaja i in., tłum. E. Rosowska, Warszawa 1998, s. 66.

²² *Etat 714 Resortu Bezpieczeństwa Publicznego* [w:] *Księga bezprawia. Akta normatywne kierownictwa resortu Bezpieczeństwa Publicznego (1944–1956)*, wyb. i oprac. B. Kopka, Warszawa 2011, s. 31–41 (PDF).

Na jego podstawie wiemy, jak w tamtym czasie miała wyglądać Sekcja VII. Pion ten planowano obsadzić 43 pracownikami. Wśród nich byli: kierownik i zastępca kierownika, sędzia śledczy ds. szczególnej wagi, doradca prawny, lekarz ekspertyzy sądowej, trzech referentów, trzech instruktorów, piętnastu oficerów śledczych, starszy sekretarz, trzech sekretarzy, dwóch tłumaczy, trzy maszynistki, trzech gońców i pięciu szoferów²³. Dziś z powodu braku odpowiednich dokumentów trudno jest wytłumaczyć, jakie kompetencje mieli poszczególni pracownicy pionu śledczego. Mam w tym miejscu na myśli przede wszystkim instruktorów, referentów oraz sekretarzy. Ponadto w aktach nie znalazłem informacji, aby w omawianym okresie ktokolwiek został powołany na stanowisko sędziego śledczego²⁴.

Powyżej opisany stan trwał do początku 1945 r., kiedy to nastąpiły zmiany w strukturach komunistycznego aparatu bezpieczeństwa. Przede wszystkim w noc sylwestrową 1944 r. PKWN został przekształcony w Rząd Tymczasowy z premierem Edwardem Osóbką-Morawskim na czele. Tym samym wszystkie resorty, które istniały w PKWN, zostały przemianowane na ministerstwa. W taki oto sposób w miejsce RBP zostało utworzone MBP, a stanowisko jego szefa utrzymał Stanisław Radkiewicz, który od tamtej pory piastował funkcję ministra.

W tamtym okresie Radkiewicz zaczął przeorganizowywać podległy sobie resort. Celem jego działania było przygotowanie takiej struktury MBP, która objęłaby kontrolą każdą działającą na terytorium ówczesnej Polski grupę instytucjonalną, narodową, organizacyjną, religijną czy też społeczną. Na początku lutego 1945 r. pisał o tym Mikołaj Orechwa w dokumencie skierowanym do ówczesnego szefa WUBP w Lublinie płk. Faustyna Grzybowskiego: „nowe etaty zbudowane są tak, by aparat nasz mógł wniknąć przy pomocy swojej agentury do wszystkich warstw społecznych i potencjalnie wrogich środowisk i by mógł z powodzeniem walczyć z antypaństwowymi elementami”²⁵.

Powyższe zadania miał wówczas realizować przede wszystkim Departament I MBP, który na początku 1945 r. został zorganizowany na kanwie działającego do tamtej pory Kontrwywiadu. Departament I, podobnie zresztą jak Kontrwywiad, był w tamtym okresie najważniejszą

²³ AIPN, 1576/24, Etat 714 RBP, XI 1944, k. 5.

²⁴ Po II wojnie światowej prawo stalinowskie, które wówczas zostało w Polsce wprowadzone, ograniczało, a w 1949 r. zniósło instytucję sędziego śledczego (C. Kulesza, *Sędzia śledczy w modelu postępowania przygotowawczego na tle porównawczym*, Białystok 1991, s. 137–156).

²⁵ AIPN, 0397/636, Z dziejów kontrwywiadu w Polsce Ludowej (wybór dokumentów 1944–1984), t. 1, red. C. Białowąs, Warszawa 1987, s. 26.

jednostką bezpieczeństwa. Posiadał bardzo szerokie kompetencje, które dotyczyły m.in. zwalczania szeroko pojętych przeciwników politycznych, tropienia niemieckich szpiegów i zbrodniarzy hitlerowskich, tzw. ochrony gospodarki, ochrony różnych organizacji przed wrogią indoktrynacją lub prowadzenie śledztw²⁶. Wyżej wymienione działania miały prowadzić poszczególne wydziały, które zostały utworzone na bazie istniejących w 1944 r. sekcji.

Tym samym Sekcję VII Kontrwywiadu RBP zastąpił Wydział VIII Departamentu I MBP, określane niekiedy, także w oficjalnych dokumentach wysyłanych do innych jednostek, jako Wydział Śledczy²⁷. W analogiczny sposób zorganizowano również jednostki śledcze w WUBP. Tam powstały Wydziały I, które odpowiadały Departamentowi I MBP. W nich zaś utworzono sekcje, z których Sekcja VIII odpowiadała za śledztwa²⁸.

Wszystkie pionu śledcze, jak pisał we wspomnianym już dokumencie Orechwa, miały za zadanie: „Na podstawie materiałów, otrzymanych od kierownictwa Wydziału I i na jego zlecenie przeprowadza aresztowania i prowadzi śledztwa. Werbuje w razie potrzeby agenturę spośród znajdujących się w śledztwie”²⁹. Można zatem jednoznacznie stwierdzić, że Wydział VIII Departamentu I miał bardzo podobne cele. Musiał je tylko realizować na szczeblu centralnym, gdzie miał prowadzić najważniejsze śledztwa.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że od momentu utworzenia organa bezpieczeństwa miały za zadanie prowadzić postępowania przygotowawcze, w tym przede wszystkim śledztwa wobec „wrogów Polski Ludowej”³⁰. Jak zauważył Przemysław Piątek, działalność taka była regulowana aktami prawnymi powszechnie wówczas obowiązującymi, a także wewnątrzresortowymi normatywami³¹. Do tych ostatnich należała choćby „Instrukcja z dnia 30 listopada 1944 r. o trybie postępowania przy prowadzeniu dochodzeń przez władze bezpieczeństwa”. W dokumencie tym oprócz określenia kategorii przestępstw, którymi mieli się zajmować funkcjonariusze bezpieczeństwa, zarysowano ich kompetencje, takie jak m.in. zatrzymywanie

²⁶ Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa...*, s. 26.

²⁷ AIPN, 01236/58, Nakaz przyjęcia T. Reka do więzienia w Lublinie, 14 I 1945 r., k. 19.

²⁸ S. Poleszak, *Pion śledczy WUBP w Lublinie...*, s. 25–26.

²⁹ AIPN, 0397/636, Z dziejów kontrwywiadu w Polsce Ludowej..., s. 29.

³⁰ Przeciwnicy ustroju komunistycznego zostali zdefiniowani w niektórych tzw. dekretach represyjnych PKWN: *Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa*, Dz.U., 1944, nr 10, poz. 50; *Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego*, Dz.U., 1944, nr 4, poz. 16.

³¹ P. Piątek, *Przestępcze wymuszenie zeznań w postępowaniach przygotowawczych prowadzonych przez organa bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1956. Studium kryminologiczno-prawne*, Katowice–Warszawa 2018, s. 90–91.

podejrzanych, zabezpieczenie ich majątków, a także prowadzenie przeciwko nim postępowań przygotowawczych³². W okresie, do którego odnosi się niniejszy tekst, obowiązywał również Dekret z 23 czerwca 1945 r. Kodeks wojskowego postępowania karnego, na którego podstawie funkcjonariusze bezpieki prowadzili postępowania przygotowawcze³³. Jak stwierdził Cezary Kulesza, kodeks ten:

niepodzielnym władcą postępowania przygotowawczego uczynił prokuratora (i to zarówno śledztwa jak i dochodzenia), przyznając mu uprawnień nadzorcze nad organami ścigania. Jednocześnie mógł on osobiście prowadzić postępowanie bądź jego poszczególne czynności. Był on pierwszym aktem prawnym w powojennym ustawodawstwie eliminującym czynnik sądowy z postępowania przygotowawczego i przyznającym prokuraturze uprawnienia do stosowania środków przymusu (w tym aresztu tymczasowego)³⁴.

Zmiany takiego stanu rzeczy, w tym poszerzenie uprawnień oficerów śledczych bezpieki, przyniosły dopiero kolejne akty prawne, wprowadzone pod koniec 1945 r. i później.

Jak zatem widać, śledztwa wymierzone w przeciwników ustroju komunistycznego były niezwykle istotną czynnością. Należało zatem wyodrębnić ze struktury aparatu bezpieczeństwa osobną komórkę, która skupiłaby się tylko i wyłącznie na prowadzeniu śledztw. Z tego powodu powołano do życia pion śledczy centrali RBP/MBP, a także komórki śledcze w terenowych strukturach bezpieki.

Co istotne, normatywy wydawane zarówno przez kierownictwo MBP, jak i szefostwa poszczególnych WUBP wskazywały, że postępowania przygotowawcze powinny prowadzić jednostki śledcze. Wspominał o tym wydany w listopadzie 1945 r. i podpisany przez Radkiewicza Okólnik nr 31³⁵. Ponadto w drugiej połowie 1945 r. analogiczne zarządzenia podpisywali w terenie lokalni szefowie urzędów, m.in. ówczesny kie-

³² *Rozkaz kierownika Resortu Bezpieczeństwa Publicznego PKWN wprowadzający instrukcję kierownika kontrwywiadu Resortu Bezpieczeństwa Publicznego o trybie postępowania przy prowadzeniu dochodzeń przez władze bezpieczeństwa [w:] Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944 – czerwiec 1945)*, wyb. i oprac. L. Pietrzak, S. Poleszak, R. Wnuk, M. Zajączkowski, Warszawa 2004, s. 78–88.

³³ Dekret z 23 czerwca 1945 r. Kodeks wojskowego postępowania karnego, Dz.U., 1945, nr 36, poz. 216.

³⁴ C. Kulesza, *Sędzia śledczy...*, s. 142.

³⁵ *Okólnik nr 31 ministra bezpieczeństwa publicznego o zakresie współpracy organów bezpieczeństwa publicznego z prokuraturą wojskową [w:] Księga bezprawia...*, s. 122–124.

ownik WUBP w Bydgoszczy kpt. Hipolit Duljasz³⁶ czy też zastępca kierownika WUBP w Białymstoku kpt. Eliaz Koton³⁷. W sierpniu 1945 r. podobną rolę organów śledczych nakreśli także sowiecki doradca Miejskiego UBP w Częstochowie³⁸. W praktyce bywało z tym bardzo różnie.

Wiosną 1945 r., zgodnie z wytycznymi Rządu Tymczasowego, centralę MBP przeniesiono z Lublina do Warszawy, która w połowie stycznia została zajęta przez Armię Czerwoną³⁹. Według rozkazu Radkiewicza bezpieczeństwa miała przenieść się w dwóch rzutach. W dniu 2 marca na ciężarówki oraz wagony załadowano i przewieziono do Warszawy Grupę Antosiewicza⁴⁰, Sekretariat, Specpocztę, Wydział Finansowy, część Wydziału Gospodarczego, a także Wydziały Personalny i Prawny. Tego samego dnia miał przenieść się również Departament I określony w dokumencie jako Wydział I. W dniu następnym do stolicy przeniesiono Biuro Kontroli Prasy, Cenzurę Wojenną, Wojska Wewnętrzne, pozostałości Wydziału Gospodarczego oraz Wydział Więziennictwa i Obozów. W Lublinie miał pozostać m.in. drukarnia⁴¹. Co ciekawe, w omawianym rozkazie zaplanowano, że do Warszawy wyjadą dwa pociągi. Komendantem drugiego został ówczesny kierownik Wydziału VIII por. Józef Różański⁴².

W Warszawie MBP zostało początkowo rozlokowane przy ówczesnej ul. Namiestnikowskiej, a dziś Sierakowskiego 7⁴³. Tam też swoją siedzibę miał Wydział VIII.

Po przeprowadzce do stolicy nastąpiło pierwsze wewnętrzne uprządkowanie struktury pionu śledczego. Z ogromnym prawdopodobieństwem nastąpiło to latem, przypuszczalnie w czerwcu lub lipcu 1944 r. Pewne jest, że wówczas w Wydziale VIII utworzono dwie sekcje o wyraźnie sprecyzowanych kompetencjach. Wiele wskazuje na to, że

³⁶ AIPN, 01149/5, Instrukcja wewnętrzna o trybie postępowania przy prowadzeniu dochodzeń i śledztwa przez Sekcję VIII PUBP wydana na podstawie instrukcji Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z dnia 30 listopada 1944 r., k. 1–13.

³⁷ AIPN, 01149/5, Pismo do kierownika PUBP, 10 VII 1945 r., k. 27–28.

³⁸ D. Węgrzyn, *Wytyczne do pracy operacyjnej Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie z 1945 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1, s. 183–185.

³⁹ B. Dolata, *Wyzwolenie Polski 1944–1945*, Warszawa 1971, s. 504.

⁴⁰ W taki sposób został określony wywiad, którym w tamtym okresie kierował Stefan Antosiewicz (W. Bagiński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1, Warszawa 2017, s. 36–37).

⁴¹ AIPN, 01258/7, Rozkaz specjalny S. Radkiewicza, 1 III 1945 r., k. 2–3.

⁴² *Ibidem*, k. 3.

⁴³ Budynek został wybudowany w połowie lat dwudziestych XX w. i do 1939 r. znany był pod nazwą Żydowskiego Domu Akademickiego. W okresie II wojny światowej mieścił się tu Szpital Przemienienia Pańskiego. Następnie zajęty przez NKWD, a potem przez bezpiekę. Od połowy 1945 r. mieścił się tam WUBP w Warszawie, <https://www.twoja-praga.pl/praga/zabytki/1354.html>, dostęp 16 XII 2020 r.

były to: Sekcja I – realizacji, która miała przeprowadzać aresztowania oraz Sekcja II, której zadaniem było prowadzenie śledztw. Jednocześnie powstały stanowiska naczelników sekcji, którzy mieli odpowiadać za nadzorowanie prac tych komórek. Ułatwiło to zapewne funkcjonowanie całej centralnej jednostki śledczej.

Ponadto w pionie śledczym istniał także sekretariat, który odpowiadał za obsługę bieżącą gabinetu kierownika wydziału. Dodatkowo w jakimś momencie zaczęła funkcjonować tzw. kartoteka specjalna, gromadząca dane więźniów będących w gestii pionu śledczego. Kartoteką tą kierował Adam Krukowski, formalnie będący pracownikiem Sekcji II Wydziału VIII.

Na początku września 1945 r. Departament I MBP po raz drugi przeszedł gruntowną przebudowę. Rozkazem nr 51 ministra bezpieczeństwa publicznego powierzono mu tylko i wyłącznie działania kontrwywiadowcze. Tym samym wydzielono z niego inne pionów operacyjnych, które zostały przekształcone w departamenty – IV (ds. ekonomicznych) i V (ds. społeczno-politycznych) – oraz wydziały. Na tej podstawie utworzono wówczas Samodzielny Wydział Obserwacji Zewnętrznej oraz Wydział IV (śledczy)⁴⁴.

Był to bardzo ważny moment w historii tego ostatniego. Przede wszystkim zyskał on status wydziału samodzielnego. Ponadto utrzymano wewnętrzny jego podział na Sekcję I (realizacji) oraz Sekcję II (śledczą). W kolejnych miesiącach był jeszcze kilka razy rozbudowywany⁴⁵, aż wreszcie w lipcu 1947 r. przekształcono go w Departament Śledczy MBP.

Ponadto w drugiej połowie 1945 r. w wydziale śledczym zaczęła rozrastać się komórka PPR. Pierwsze zachowane protokoły z partyjnych narad tego pionu pochodzą z września 1945 r. Według nich pod koniec tego miesiąca, a więc w okresie, gdy zorganizowany został Wydział IV, jego komórka PPR liczyła szesnaścioro członków. Wcześniej, jak wynika z protokołu posiedzenia partyjnego odbytego 22 września 1945 r., było ich tylko czworo. Podczas tamtego spotkania ówczesny szef Wydziału IV Józef Różański w swoim przemówieniu kładł nacisk na pracę partyjną, a także dalszy rozrost podległej mu struktury. Ponadto został on wybrany na delegata pierwszego zjazdu PPR⁴⁶, który odbył się w grudniu 1945 r.

⁴⁴ *Rozkaz nr 51, 6 IX 1945 r.* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody*, cz. 1: *Lata 1945–1947*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1994, s. 12–15.

⁴⁵ Funkcjonowała wówczas pod różnymi nazwami: Wydział IV, Wydział IV Samodzielny, Wydział Śledczy.

⁴⁶ AIPN 1572/3949, Protokół z zebrania komórki PPR przy Wydziale IV-tym MBP, 22 IX 1945 r., k. 11 (PDF).

Zamykając tę część niniejszego artykułu, chciałbym zauważyć, że pod względem strukturalnym dzieje pionu śledczego dość dobrze obrazują ogólną historię kształtowania organizacyjnego niemal całego aparatu bezpieczeństwa w latach 1944–1945. Początkowo omawiana jednostka była niewielką komórką organów represji. Warto jednak w tym miejscu zaznaczyć, że należała do tych jednostek, które utworzono bezpośrednio po powołaniu do życia RBP.

Początkowo pion śledczy, podobnie jak miało to miejsce z innymi komórkami resortu, nie był tworzony na podstawie dokumentów organizacyjnych. Nie odnaleziono bowiem żadnych źródeł przeczących tej tezie. Sytuacja ta zmieniła się dopiero w listopadzie 1944 r., kiedy to kierownictwo RBP przedstawiło etat 714, który jasno precyzował, jakie stanowiska w całym aparacie bezpieczeństwa należało wówczas obsadzić. Taki stan trwał do pierwszych miesięcy 1945 r., kiedy to utworzono MBP, w którym główną rolę operacyjną miał odgrywać Departament I.

Jednocześnie na początku 1945 r. Sekcję VII (śledczą) zamieniono na Wydział VIII. Co jednak istotne, dopiero w połowie roku nastąpił pierwszy wewnętrzny podział omawianego pionu. Utworzono w nim dwie sekcje o konkretnie sprecyzowanych kompetencjach.

Ostatecznie pierwszy okres formowania aparatu bezpieczeństwa został domknięty wczesną jesienią 1945 r. We wrześniu w MBP utworzono kilka samodzielnych jednostek: departamentów i wydziałów o jasno określonych zadaniach. W tej grupie znalazł się także pion śledczy, już jako Wydział IV Samodzielny. Moment ten był dość istotny w historii istnienia organów represji Polski „ludowej”. W tamtym bowiem czasie bezpieczeństwa, choć pod czujnym okiem sowietników, zaczęła się usamodzielniać pod względem działalności operacyjnej.

Szefowie pionu śledczego (1944–1945). Rysy biograficzne

Jednym z największych problemów kierownictwa bezpieczeństwa w pierwszym okresie jej funkcjonowania był brak odpowiednich kadr. O tym, jak wyglądała rekrutacja do organów bezpieczeństwa, opowiadali po latach późniejsi, wysocy rangą oficerowie. Na przykład płk Józef Jurkowski, który był szefem m.in. Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Bydgoszczy, Gdańsku i Katowicach, stwierdził:

Pamiętam rozmowę, którą w obecności tow. Radkiewicza przeprowadził ze mną płk Szklarenko. Było to 23 względnie 24 lipca 1944 r.⁴⁷

⁴⁷ Data zapewne jest błędna, gdyż Radkiewicz przybył do Chełma ok. 26 lipca 1944 r.

W trakcie rozmowy zapytał on mnie, czy potrafię kierować kontrwywiadem. Spytałem go „cziewo po suti diela wy chotitie od mienia?”⁴⁸, a kiedy to i owo objaśnił mnie, odpowiedziałem, że mogę spróbować, a czy potrafię – pokaże to praktyka⁴⁹.

Inny wysoki rangą funkcjonariusz bezpieki płk Józef Czaplicki, który kierował m.in. wywiadem cywilnym, wspominał natomiast:

Pierwsze nasze kroki wyglądały bardzo nieporadnie. Nie za bardzo orientowaliśmy się odnośnie tego, co w Polsce się dzieje. Mam wrażenie, że głównym błędem w pierwszym okresie było obstawienie aparatu ludźmi, którzy przyjechali ze Związku Radzieckiego lub przybyli z Wojska Polskiego. Nie znaleźmy wcale sytuacji w Polsce i wyrabialiśmy ją sobie na podstawie bardzo oderwanych informacji. [...] Np. osobiście mnie nikt nie poinformował, co działo się w Polsce w okresie okupacji. Pojęcia B[ataliony] Ch[łopskie], [Stronnictwo Ludowe] ROCH, N[arodowe] S[iły] Z[brojne], A[rmia] K[rajowa] były dla nas objawieniami, nie mieliśmy o tym żadnego pojęcia⁵⁰.

Pomimo braku doświadczenia w pracy operacyjnej niemal wszyscy zatrudniani wówczas w bezpiece funkcjonariusze, którzy objęli stanowiska kierownicze, byli wieloletnimi działaczami komunistycznymi. Radkiewicz wspominał po latach, że ten element ich biografii odgrywał kluczową rolę przy zatrudnianiu ich w aparacie represji. W 1961 r. były minister wspominał: „Mieliśmy olbrzymie trudności z kadrą. Ale przy montowaniu aparatu bezpieczeństwa i milicji stosowaliśmy jedną generalną zasadę – przyjmowaliśmy do pracy ludzi politycznie pewnych”⁵¹.

Jest zatem niemal pewne, że ten wspomniany powyżej partyjny klucz odegrał też istotną rolę w obsadzeniu stanowiska szefa pionu śledczego RBP/MBP w latach 1944–1945. W tym okresie funkcję tę sprawowało aż pięciu funkcjonariuszy. Byli to w kolejności chronologicznej: Stefan Sobczak *vel* Sobczuk⁵², Roman Romkowski, Władysław Dominik, Jerzy Siedlecki i Józef Różański.

Stefan Sobczak urodził się 15 stycznia 1913 r. w Metelinie (pow. hrubieszowski) w rodzinie ukraińskich chłopów. Jak wynika z jego dokumen-

⁴⁸ Czego wy zasadniczo ode mnie chcecie?

⁴⁹ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Zbiór akt działaczy ruchu robotniczego (dalej ZADRR), R-79, Relacja J. Jurkowskiego, 7 VI 1961 r., k. 14.

⁵⁰ *Ibidem*, Relacja J. Czaplickiego, 22 VI 1961 r., k. 68.

⁵¹ *Ibidem*, Relacja S. Radkiewicza, 1 VII 1961 r., k. 141.

⁵² Na potrzeby tego artykułu będę używał nazwiska Sobczak.

tów personalnych, jego ojciec Grzegorz był działaczem Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy (KPZU). Stefan natomiast formalnie związał się z ruchem komunistycznym pod koniec lat dwudziestych, wstępując do hrubieszowskiego Komunistycznego Związku Młodzieży Zachodniej Ukrainy (KZMZU), a po kilku latach działał już w strukturach KPZU w Hrubieszowie i Chełmie. W tej ostatniej miejscowości został sekretarzem okręgowym partii, a za swoją działalność przesiedział kilka lat w polskich więzieniach. Wedle przekazanych przezeń informacji, złożonych po latach w Zakładzie Historii Partii KC PZPR, w aresztach spędził łącznie ponad osiem lat⁵³.

W różnego rodzaju dokumentach przechowywanych w jego bezpieczniackiej teczce personalnej widnieje informacja o tym, że przed II wojną światową ukończył szkołę średnią. Niestety nigdzie nie podał, jaki ta szkoła miała profil. Ponadto w różnych dokumentach personalnych wypełnianych w latach 1944–1947 w rubryce „zawód” wpisywał albo „nauczyciel”, albo „urzędnik”. Na jakiej podstawie podawał takie dane – nie wiadomo. Na pewno po 1945 r. zaczął studiować w warszawskiej Akademii Nauk Społecznych, a w dokumentach paszportowych wypełnianych w 1981 r. w rubryce „wyszktałcenie” wpisał: „1959 [r.] – magister prawa”⁵⁴.

Po wybuchu II wojny światowej na fali ogólnego zamieszania uciekł z więzienia w Rawiczu, gdzie odsiadywał karę za działalność komunistyczną, i przedostał się do Kowła, który wówczas był już zajęty przez Armię Czerwoną. Tam pracował początkowo w podlegającej NKWD sowieckiej milicji, a następnie miał zarabiać na życie w różnych, niezwiązanych z bezpieczeństwem zakładach pracy. Ponadto w tamtym czasie wstąpił w szeregi Wszeczwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików).

Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w 1941 r. miał wstąpić w szeregi Armii Czerwonej. Następnie w latach 1942–1943 przebywał w uzbeckiej Ferganie, gdzie pracował w tzw. obszczepicie (*predprijatja obszczestwiennowo pitanja*), czyli przedsiębiorstwie, które miało zaspokajać potrzeby żywieniowe dużych zakładów pracy, a także w tzw. ORSie (*Otdiel Raboczewo Snabżenia*), tj. oddziale zaopatrzenia robotniczego.

W maju 1943 r. rozpoczął służbę w 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki. Tam ze względu na swoją partyjną przeszłość bardzo szybko został przesunięty na stanowisko oficera polityczno-wychowawczego (tzw. politruka), które zajmował w różnych jednostkach. Ostatecznie w kwietniu 1944 r. wyładował w Zarządzie Polityczno-Wychowawczym

⁵³ AAN, ZADRR, 11496, Ankieta dla byłego członka Komunistycznej Partii Polski, 8 V 1948 r., k. 2v.

⁵⁴ AIPN, 728/34795, Kwestionariusz paszportowy, 6 V 1981 r., k. 3.

Głównego Sztabu Formowania Armii Polskiej w ZSRS. W instytucji tej został szefem grupy operacyjnej, a także objął stanowisko instruktora zawodowego w Centralnym Biurze Komunistów Polski (CBKP)⁵⁵.

W lipcu 1944 r. CBKP przeniosło go do dyspozycji Radkiewicza. Niestety nie wiadomo, kiedy przybył do Lublina. Na pewno rozkazem z 8 sierpnia 1944 r. kierownik RBP mianował go p.o. kierownikiem Wydziału Śledczego⁵⁶. Jego kariera w tym pionie nie trwała jednak zbyt długo, bo już 30 sierpnia został mianowany komendantem gmachu RBP⁵⁷.

Po Sobczaku obowiązki kierownika pionu śledczego pełnił ówczesny szef Kontrwywiadu RBP **Roman Romkowski**. Urodził się on 16 lutego 1907 r. w Krakowie jako Menasche Grünspan w rodzinie ubogich, żydowskich robotników zaangażowanych w działalność komunistyczną. Roman początkowo działał w Związku Robotników Drzewnych, a potem w partii Poalej-Syjon Lewica. Następnie został aktywistą ZMK, a od 1927 r. – KPP. Ponadto w bliżej nieokreślonym momencie objął stanowisko tzw. funka, czyli opłacanego funkcjonariusza partyjnego. Był również przewodniczącym Komitetu Okręgowego ZMK w Krakowie, a także delegatem na V Zjazd KPP. Za komunistyczną aktywność był wielokrotnie zatrzymywany przez Policję Państwową (PP).

W 1930 r. kierownictwo partyjne skierowało go na studia na Komunistycznym Uniwersytecie Mniejszości Narodowościowych Zachodu (KUMNZ) im. Juliana Marchlewskiego w Moskwie. Ponadto studiował w Międzynarodowej Szkole Leninowskiej, a także ukończył wieczorowy kurs wojskowy. ZSRS opuścił w 1935 r. jako absolwent ww. uczelni i członek WKP(b). Po latach starosta polskiej grupy w KUMNZ Julian Kole sugerował, że Romkowski mógł w tamtym czasie przejść przeszkolenie wywiadowcze zorganizowane przez OGPU/NKWD⁵⁸.

W Polsce powrócił do intensywnej działalności komunistycznej. Był aktywistą w Zagłębiu Dąbrowskim, Poznaniu i Katowicach. W trakcie wykonywania „roboty partyjnej” na Śląsku został zatrzymany i skazany przez sąd na siedem lat pozbawienia wolności.

Za kratami przebywał do września 1939 r., kiedy to, podobnie jak Stefan Sobczak, uciekł z więzienia. Następnie przedostał się do stolicy, gdzie miał się zaciągnąć w szeregi Robotniczej Brygady Obrony Warszawy. Już po kapitulacji miasta wyjechał do Brześcia nad Bugiem i pracował tam na różnych kierowniczych stanowiskach, jak choćby

⁵⁵ AIPN, 0194/2561, Ankieta specjalna S. Sobczaka, 20 X 1948 r., k. 13.

⁵⁶ AIPN, 0990/1, t. 1, Rozkazy personalne za 1944 r., k. 9.

⁵⁷ AIPN, 0194/2561, Przebieg służby S. Sobczaka, k. 30.

⁵⁸ R. Kurek, *Roman Romkowski...*

w międzyrejonowym Biurze Płodów (*Kontora Płodów*). Był również aktywistą Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom (MOPR). Ponadto pewne źródła wskazują na to, że mógł mieć wówczas jakieś kontakty z NKWD.

Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej wyjechał do Kobylnia, gdzie zorganizował grupę partyzancką, która w 1942 r. weszła w skład dowodzonego przez Iwana Pietrowicza Oddziału im. Michaiła Czernaka. Romkowski był tam komisarzem politycznym, szefem sztabu, wywiadu i kontrwywiadu. Miał także prowadzić prowizoryczne śledztwa i dochodzenia⁵⁹.

Do Lublina przybył na początku sierpnia 1944 r.⁶⁰ i praktycznie od razu objął stanowisko szefa Kontrwywiadu, czyli jedynej istniejącej wówczas komórki operacyjnej RBP. Wobec odwołania Sobczaka ze stanowiska p.o. kierownika sekcji śledczej Romkowski przejął *de facto* jego obowiązki.

O tym, że nadzorował on wówczas jeszcze niezbyt intensywną pracę śledczych, może świadczyć pismo ówczesnego sekretarza generalnego PPR Władysława Gomułki ps. „Wiesław” z 17 września 1944 r., w którym ten tytułował Romkowskiego „kierownikiem Wydziału Śledczego”⁶¹ Resortu Bezpieczeństwa⁶². Oczywiście, było to jedno z kilku zadań Romkowskiego, któremu wówczas podlegał cały Kontrwywiad. Z tego właśnie powodu należało znaleźć funkcjonariusza, który mógłby się zająć kierowaniem istniejącą już wówczas Sekcją VII. Osobą tą okazał się pracujący w tym pionie od 5 sierpnia 1944 r. por. **Władysław Dominik**.

Urodził się on 26 listopada 1905 r. w Łodzi w rodzinie robotniczej. Jego ojciec Jan był aktywistą komunistycznym, związanym jeszcze z Socjaldemokracją Królestwa Polskiego i Litwy. W jego ślady poszedł także jego syn, który w 1925 r. wstąpił w szeregi działającego wtedy Związku Młodzieży Komunistycznej, przemianowanego pięć lat później na Komunistyczny Związek Młodzieży Polski. W roku następnym został przyjęty do KPP i bardzo aktywnie działał w łódzkich organach tej partii. Co więcej, gdy służył w 23 Pułku Piechoty im. Leopolda Lisa-Kuli we Włodzimierzu Wołyńskim, został działaczem komunistycznej wojskówki, która miała agitować wśród polskich żołnierzy.

Po zakończeniu służby wojskowej przebywał w Moskwie. Tam uczył się w Szkole Wojskowo-Politycznej, czyli tzw. Wojskowiec przy Polskiej Sekcji Międzynarodówki Komunistycznej. Po ukończeniu kursu wrócił do Polski i ponownie zaangażował się w działalność struktur partyjnych

⁵⁹ AIPN, 2548/4, Wyjaśnienia J. Rózańskiego, 13 XI 1954 r., k. 50 (PDF).

⁶⁰ AAN, PKWN, I/2, Spis członków Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego i osób wyjeżdżających 1 sierpnia 1944 r., k. 1.

⁶¹ Powinno być „Sekcji Śledczej” bądź „Sekcji VII”.

⁶² AAN, PKWN, 233/5, Pismo W. Gomułki do R. Romkowskiego, 17 IX 1944 r., k. 11.

w Łodzi. Za tę aktywność był kilkakrotnie aresztowany i karany wyrokami więzienia. Jednak w drugiej połowie lat trzydziestych zawieszono go w prawach członka tego ugrupowania. Było to efektem jego sprzeciwu wobec próby przeniesienia go na „robotę partyjną” do Warszawy. Od tamtej pory, aż do września 1939 r. skupił się głównie na pracy zarobkowej. Z powodu braku wykształcenia (ukończył sześć klas szkoły powszechnej) pracował na różnych budowach.

Gdy wybuchła II wojna światowa, przedostał się do Białegostoku, a następnie próbował nielegalnie przekroczyć granicę niemiecko-sowiecką. Tam został zatrzymany i zesłany na Ural do kopalni węgla kamiennego. W 1941 r. otrzymał jednak pozwolenie na wyjazd do Zagłębia Donieckiego na Ukrainie.

Na wschodniej Ukrainie przebywał do 1943 r., kiedy to wcielono go w szeregi Armii Czerwonej, jednak już w listopadzie roku rozpoczął służbę I Korpusie dowodzonym przez gen. Zygmunta Berlinga. Z uwagi na swoją przedwojenną, komunistyczną działalność został zastępcą dowódcy batalionu ds. polityczno-wychowawczych w 7 Pułku Piechoty 3 Dywizji Piechoty im. Romualda Traugutta, która była częścią I Armii Polskiej w ZSRS, nazywanej potocznie Armią Berlinga.

W tej jednostce przebywał do maja 1944 r., kiedy to skierowano go służby w Polskim Sztapie Partyzanckim. Była to jednostka, której zadaniem było wysyłanie grup desantowych na tyły wojsk niemieckich. W jednej z takich grup, dowodzonych przez por. Ryszarda Szypułę, znalazł się Dominik. Ludzie ci przybyli do Chełma 26 lipca 1944 r.

W pierwszych dniach sierpnia 1944 r. Dominika przydzielono do dyspozycji szefa Wydziału Śledczego RBP Stefana Sobczaka. Następnie, we wrześniu 1944 r., został kierownikiem funkcjonującej już wówczas Sekcji VII (śledczej) Kontrywiadu. W jednostce tej pracował do listopada, kiedy to przeniesiono go do Warszawskiej Grupy Operacyjnej, która miała wyjechać do Otwocka i tam utworzyć WUBP⁶³. Po jego odejściu funkcję szefa sekcji śledczej objął trzeci po Sobczaku i Dominiku funkcjonariusz tego pionu – **Jerzy Siedlecki**.

Siedlecki przyszedł na świat 29 lipca 1907 r. w Piatyhorach na Ukrainie. Jego dziadkowie byli uczestnikami powstania styczniowego, a ojciec zarządzał jednym z majątków, przez co syn nazwał go po latach „obszarnikiem”⁶⁴. Jeden ze stryjów Siedleckiego miał być związany najpierw z Polską Partią Socjalistyczną, a następnie z obozem sanacyjnym, inny zaś miał wspierać ukraińskich nacjonalistów.

⁶³ Zob. M. Dźwigał, *Dominik Władysław...*, s. 363–375.

⁶⁴ AIPN, 0193/7011, Ankieta specjalna J. Siedleckiego, k. 23.

W 1924 r. Siedlecki ukończył szkołę powszechną, a następnie został przyjęty na Politechnikę Lwowską, gdzie studiował na Wydziale Chemicznym. W 1930 r. otrzymał absolutorium i zaczął pracować na Politechnice w charakterze asystenta. Niemniej nie uzyskał wtedy magisterium.

W tamtym czasie był już zaangażowany w działalność komunistyczną. Najpierw został aktywistą Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej, a potem KZMZU. Ponadto w 1931 r. wstąpił do KPZU. Po kilku miesiącach awansował na stanowiska sekretarza Komitetu Okręgowego KPZU Lwów i został funkciem. Następnie działał m.in. w Stryju, gdzie w 1931 r. aresztowała go PP. Po tym wydarzeniu skazano go na cztery lata pozbawienia wolności, jednak więzienie opuścił wcześniej, tj. w 1933 r., a następnie wrócił do komunistycznej działalności. Zaangażował się m.in. w przygotowanie II „Antyfaszystowskiego” Kongresu Kultury Polskiej, który odbył się we Lwowie w 1936 r.

Tuż po jego zakończeniu został z KPZU usunięty jako „klasowo obcy element”⁶⁵, oczywiście ze względu na pochodzenie społeczne. Zamierzał wyjechać do ogarniętej wojną domową Hiszpanii, gdzie na pewno zostałby żołnierzem tzw. Brygad Międzynarodowych walczących przeciwko wojskom gen. Francisco Franco. Z tego ostatniego pomysłu nic jednak nie wyszło, toteż zaangażował się w działalność MOPR. Jednocześnie podjął pracę zarobkową. Na uczelni z powodów politycznych nie miał już powrotu, więc zarabiał na życie, pracując, podobnie jak Dominik, na różnych budowach.

Przed wybuchem II wojny światowej, a po rozwiązaniu KPP, KPZU i innych komunistycznych organizacji wyjechał do Warszawy. Tam pracował do września 1939 r. Następnie miał brać udział w kampanii polskiej⁶⁶, a po jej zakończeniu wrócił do Lwowa. Zdobył wówczas dyplom absolwenta politechniki, a jednocześnie starał się o przywrócenie w prawach członka partii komunistycznej.

W czerwcu 1941 r. został odesłany do tzw. strojbatu, czyli Samodzielnego Batalionu Budowlanego, do którego często kierowano Polaków jako uznanych za osoby politycznie niepewne. Z oddziałem tym wyjechał do Saratowa nad Wołgą. Tam przebywał przez kilka kolejnych miesięcy, pracując w brygadzie montażowej. Następnie w 1942 r. przesunięto go do pracy w polskiej audycji ukraińskiej rozgłośni im. Tarasa Szewczenki.

⁶⁵ AAN, Centralna Kartoteka (CK), XX/3439, Autobiografia J. Siedleckiego, 6 VI 1944 r., k. 9.

⁶⁶ Niestety nigdzie nie mogłem znaleźć informacji, w jaki sposób miał on w tamtym czasie uczestniczyć w walkach z Niemcami.

Po jakimś czasie Siedlecki powrócił do służby w Armii Czerwonej, a w marcu 1943 r. został skierowany do redakcji „Wolnej Polski”, czyli organu prasowego Związku Patriotów Polskich (ZPP). Stamtąd trafił do 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki, gdzie od razu rozpoczęła służbę w aparacie polityczno-wychowawczym. Ostatecznie z 1 DP odszedł w drugim kwartale 1944 r., kiedy to rozpoczął pracę w Wydziale Wojskowym ZPP w Moskwie.

Sowiecką stolicę opuścił 27 lipca 1944 r. już jako pracownik PKWN⁶⁷. Przybył wówczas do Chełma, a potem do Lublina, gdzie przydzielono go do dyspozycji Radkiewicza. Ten natomiast powołał go do pracy w Wydziale Śledczym RBP.

W pionie tym Siedlecki służył do połowy 1945 r. Najpierw jako szeregowy pracownik, a następnie, od listopada 1944 r., już jako kierownik sekcji VII. Niemniej tego ostatniego stanowiska nie sprawował zbyt długo, gdyż na początku 1945 r. zapadł na chorobę płuc i musiał wyjechać do Moskwy, gdzie przez kilka miesięcy był leczony⁶⁸. W tym czasie pionem śledczym kierował jego dotychczasowy zastępca por. Józef Różański. W czerwcu 1945 r. Siedlecki sporządził formalny wniosek o mianowanie Różańskiego szefem jednostki śledczej, a sam poprosił o przeniesienie do Departamentu I⁶⁹. Do jego prośby kierownictwo resortu ustosunkowało się przychylnie w lipcu 1945 r. Wówczas Siedlecki objął stanowisko kierownika Biura Informacji w sekretariacie Departamentu I MBP, a Różański zaczął formalnie kierować ówczesnym Wydziałem VIII (śledczym)⁷⁰.

Józef Różański urodził się 13 lipca 1907 r. w Warszawie jako Józef Goldberg. Jego ojciec Abraham *vel* Adam był bardzo wpływową postacią w ówczesnym ruchu żydowskim w Polsce. Piastował np. stanowisko redaktora naczelnego „Hajntu”, czyli jednej z najbardziej poczytnych gazet żydowskich⁷¹.

Różański początkowo pobierał nauki w domu. Dopiero w 1915 r. zaczął edukację w Gimnazjum Męskim Spółki Chinuach w Warszawie. Po ukończeniu tej szkoły studiował na Wydziale Prawnym Uniwersytetu Warszawskiego. Już jako magister prawa w 1929 r. podjął studia doktoranckie. Po jednym roku postanowił je zakończyć i został aplikantem sądowym w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie. W marcu 1936 r. zdał egzamin adwokacki i rozpoczął samodzielną praktykę.

⁶⁷ AAN, PKWN, I/2, Spis członków Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego i osób wyjeżdżających 27 lipca 1944 r., k. 2.

⁶⁸ AAN, ZADRR, 12948, Zyciorys J. Siedleckiego, 17 IX 1975 r., k. 24.

⁶⁹ AIPN, 0194/7094, Wniosek o przeniesienie J. Różańskiego, 23 VI 1945 r., k. 68.

⁷⁰ AIPN, 0990/2, t. 2, Rozkaz personalny 162, 17 VII 1945 r., k. 165.

⁷¹ E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista...*, s. 29–35.

W czasie nauki przyszył funkcjonariusz związał się z ruchem komunistycznym. Do kółka marksistowskiego miał należeć już w okresie gimnazjalnym. W kolejnych latach nielegalna działalność była przezeń kontynuowana. Na studiach należał do Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej „Życie”, które było studencką przybudówką KPP. Do tej ostatniej organizacji wstąpił ok. 1930 r.

Jako aplikant sądowy miał dostęp do niektórych informacji z trwającego w latach 1931–1932 tzw. procesu brzeskiego, w którego trakcie sądzeni byli przeciwnicy polityczni marsz. Józefa Piłsudskiego. Już wtedy miał przekazywać swoim przełożonym z KPP zakulisowe informacje na temat tego postępowania sądowego, zasłyszane od sędziów i prokuratorów bywających w Sądzie Apelacyjnym⁷². W swojej działalności był jednak skoncentrowany głównie na polskich Żydach, toteż pracując m.in. w Centralnym Biurze Żydowskim, starał się propagować wśród swoich pobratymców skrajnie lewicowe idee.

Po wybuchu II wojny światowej Różański wyjechał na wschód wraz ze swoją życiową partnerką, znaną żydowską komunistką Izabellą Frenkiel. Najpierw trafili do Kostopola. Tam też rozpoczęła się współpraca przyszłego oficera organów bezpieczeństwa Polski „ludowej” z NKWD. Była ona kontynuowana, gdy Różański w 1940 r. wyjechał do Lwowa. Oprócz powyżej wspomnianej działalności miał on być członkiem m.in. specjalnych niemiecko-sowieckich komisji, których zadaniem było rejestrowanie ludzi przekraczających granicę między Rzeszą i ZSRS.

Po rozpoczęciu wojny niemiecko-sowieckiej w 1941 r. Różański wraz z będącą wówczas w ciąży Izabellą wyjechał do uzbeckiej Samarkandy, gdzie prowizoryczne schronienie znalazło wielu polskich komunistów. Największym problemem okazał się tam wszechobecny głód i brak środków do życia.

Egzystencji Różańskich, którzy opiekowali się wówczas urodzoną w 1940 r. córką Stefanią, nie poprawiła praca w kołchozie oraz działalność w MOPR. Z tego powodu przyjęli oni paczki żywnościowe od przedstawiciela legalnego polskiego rządu na uchodźstwie. Za ten czyn zostali napiętnowani przez obecnych w Samarkandzie komunistów. Powołano nawet specjalną komisję, a jej członkini, późniejsza dyrektor Departamentu V MBP Julia Brystiger, ostro potępiła ich postępowanie.

Ostatecznie sprawa została wyjaśniona na korzyść Różańskich i na początku 1944 r. Józef został żołnierzem 3 DP im. Romualda Traugutta. Tam praktycznie od razu trafił do aparatu polityczno-wychowawczego. Początkowo służył w jednej z kompanii 9 Pułku Piechoty, a od marca

⁷² B. Fijałkowska, *Borejsza i Różański...*, s. 50.

1944 r. redagował m.in. gazetki takie jak „Na Zachód” czy też „Gazetę Oficerską”⁷³.

Latem 1944 r. dotarł ze swoją jednostką pod Warszawę. Wziął także udział w bitwie na przyczółku warecko-magnuszewskim. W trakcie batalii został ranny, więc przewieziono go do szpitala w Lublinie. Tam zaproponowano mu służbę w tworzących się wówczas organach bezpieczeństwa Polski „ludowej”. 2 września 1944 r. kierownik Wydziału Personalnego RBP Mikołaj Orechwa poprosił o przeniesienie Różańskiego (wówczas jeszcze posługującego się nazwiskiem Goldberg) do bezpieki⁷⁴.

Ostatecznie 9 września Różański rozpoczął służbę w aparacie bezpieczeństwa. Początkowo pracował w Sekcji VIII⁷⁵, która zajmowała się opracowywaniem kartoteki przeciwników polityczno-wojskowych PKWN. Dopiero w listopadzie 1944 r. trafił do sekcji śledczej, gdzie początkowo pełnił funkcję zastępcy Siedleckiego⁷⁶. Wkrótce jednak z powodu choroby tego ostatniego Różański przejął najpierw jego obowiązki, a następnie stanowisko⁷⁷, na którym utrzymał się przez niemal dekadę, tj. do lutego 1954 r.

Portret zbiorowy szefów pionu śledczego RBP/MBP (1944–1945)

Wszyscy wyżej wymienieni szefowie pionu śledczego pochodzili z jednego pokolenia – urodzili się w pierwszym dwudziestolecu XX w., kiedy na mapie Europy nie istniało jeszcze niepodległe państwo polskie. Co ciekawe, wywodzili się z różnych regionów. Czterech z nich urodziło się na terenie dzisiejszej Polski: Dominik był łodzianinem, Romkowski krakusem, Różański warszawiakiem, a Sobczak przyszedł na świat pod Hrubieszowem. Siedlecki urodził się natomiast pod Kijowem, a wychowywał się we Lwowie.

Różnili się oni również pochodzeniem społecznym i narodowościowym. Idealne pochodzenie z komunistycznego punktu widzenia mieli Dominik i Romkowski (robotnicze) oraz Sobczak (chłopskie). Różański

⁷³ P. Pakier, *Prasa frontowa Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1967, nr 6/1, s. 142, 150.

⁷⁴ AAN, Akta Józefa i Izabelli Różańskich, 2990/1, Pismo kierownika Wydziału Personalnego RBP N. Orechwy do szefa Wydziału Polityczno-Wychowawczego W. Grosza ws. J. Goldberga, 2 IX 1944 r., b.p.

⁷⁵ AIPN, 2548/4, Wyjaśnienia J. Różańskiego, 13 XI 1954 r., k. 45 (PDF).

⁷⁶ AIPN, 0193/7094, Przebieg służby J. Różańskiego, k. 64 (PDF).

⁷⁷ Por. przyp. 56.

wywodził się z rodziny inteligenckiej i sam, można śmiało stwierdzić, był inteligentem *sensu stricto*. Z tzw. rodziny obszarniczej pochodził natomiast Siedlecki.

Ponadto całkowicie polskie korzenie mieli Dominik i Siedlecki. Romkowski i Różański byli Żydami. Z kolei Sobczak w rubryce „narodowość” wpisywał pochodzenie ukraińskie.

Według przekazanych przez nich informacji w rodzinach związanych z ruchem komunistycznym wychowywali się Dominik, Romkowski oraz Sobczak. Rodzice Różańskiego i Siedleckiego nie byli natomiast w żaden sposób zaangażowani w przedwojenną, skrajnie lewicową działalność.

Wyższym wykształceniem w grupie omawianych funkcjonariuszy mogli się pochwalić Różański i Siedlecki. Obaj posiadali tytuły zawodowe magistra, co wyróżniało ich od zdecydowanej większości pracowników całego aparatu represji w pierwszym okresie jego istnienia. Reszta szefów pionu śledczego RBP/MBP do chwili wstąpienia do bezpieki ukończyła w zasadzie tylko i wyłącznie szkoły powszechne.

Każdy z wyżej wymienionych był przed 1939 r. związany z ruchem komunistycznym. Wszyscy najpierw działali w organizacjach młodzieżowych, a następnie przeszli na dorosłą „robotę partyjną”. Dominik, Romkowski i Różański byli aktywistami KPP, a Siedlecki i Sobczak – działaczami KPZU. Za swoją działalność wszyscy, oprócz Różańskiego, odbywali kary więzienia.

Co ciekawe, Dominik i Siedlecki jeszcze przed wybuchem II wojny światowej byli partyjnie karani. Pierwszego zawieszono w prawach członka KPP za to, że nie chciał wyjechać do Warszawy. Drugiego natomiast usunięto z KPZU za niewłaściwe pochodzenie. Podobnych problemów nie mieli pozostali.

Z tej grupy tylko dwaj, tj. Romkowski i Siedlecki, byli funkami. Ponadto Romkowski i Dominik przed II wojną światową szkolili się w Moskwie.

Po wybuchu wojny w walkach z Niemcami w trakcie kampanii polskiej 1939 r. brali udział Romkowski i Siedlecki, jednak wszyscy oni jeszcze w 1939 r. wyjechali na wschód. Tam ich losy potoczyły się bardzo różnie. Do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w różnych miejscowościach tzw. Kresów II RP przebywali Romkowski, Różański, Siedlecki i Sobczak. Dominik bardzo szybko został zesłany do uralskich łagrów. W tym samym czasie na pewno trzech – Romkowski, Różański i Sobczak – miało różnego rodzaju kontakty z organami bezpieczeństwa ZSRS.

W regularnych jednostkach Armii Czerwonej do 1944 r. służyli Dominik, Siedlecki i Sobczak. Romkowski działał natomiast w oddziałach partyzanckich, gdzie miał prowadzić m.in. działalność kontrwywiadowczą.

W 1943 lub w 1944 r. niemal wszyscy rozpoczęli służbę w tzw. Armii Berlinga. Jedynym, który nie został do niej powołany, był Romkowski. Pozostałych zaś, jako komunistów z wieloletnim stażem, skierowano do pionu polityczno-wychowawczego.

Ostatecznie w połowie 1944 r. Domnik, Siedlecki i Sobczak odeszli z regularnych sił zbrojnych. Pierwszy z nich trafił do oddziałów partyzanckich, natomiast dwaj pozostali – do CBKP. Do tej ostatniej organizacji z partyzantki ściągnięto także Romkowskiego.

Wymienieni wyżej mężczyźni rozpoczęli służbę w RBP w sierpniu 1944 r. Byli jednymi z pierwszych zatrudnionych w organach bezpieczeństwa publicznego. We wrześniu pracę w bezpieczeństwie znalazł także Różański, który jako jedyny z nich przeszedł kilkusetkilometrowy szlak bojowy z Sielc aż pod przyczółek warecko-magnuszewski.

Powyższy fragment obrazuje dość wyraźnie, że wszyscy szefowie pionu śledczego RBP/MBP z lat 1944–1945 byli komunistami z wieloletnim partyjnym stażem, a więc spełniali najważniejsze kryterium doboru do bezpieczeństwa, o którym wspominał po latach Radkiewicz⁷⁸.

Biorąc jednak pod uwagę względy merytoryczne, na ogół nie posiadali oni żadnego fachowego przygotowania, aby kierować tak specyficznym pionem, który odpowiadał za prowadzenie śledztw. Na podstawie biografii poszczególnych funkcjonariuszy można w zasadzie stwierdzić, że odpowiednie doświadczenie, przynajmniej pod względem teoretycznym, miał Różański, który przed II wojną światową był aktywnym adwokatem i z tego powodu zapewne brał udział w sprawach dochodzeniowych swoich klientów. Praktyki śledczej, w zupełnie innym czasie i w całkowicie innych warunkach, nabierał także Romkowski, prowadząc przesłuchania m.in. żołnierzy niemieckich złapanych w trakcie walk partyzanckich jego oddziału.

Pozostali nie mieli o pracy śledczej większego pojęcia. Nigdy wcześniej nie musieli się z takimi zagadnieniami mierzyć, a w trakcie swojej służby wojskowej nie działali np. w jednostkach kontrwywiadowczych. Niemniej jednak wydaje się, że dość szybko odpowiednich umiejętności nabył Siedlecki, który w tej grupie jako jedyny obok Różańskiego miał ukończone studia wyższe. Gdyby nie choroba Siedleckiego, która objawiła się na początku 1945 r., losy zarówno jego, jak i Różańskiego mogłyby potoczyć się zupełnie inaczej.

Podsumowując powyższy wywód, można śmiało stwierdzić, że w latach 1944–1945 kierownictwo pionu śledczego objęli ludzie dość przypadkowi pod względem doświadczenia, fachowości i umiejęt-

⁷⁸ Zob. przyp. 56.

ności. Pamiętać jednak należy, że w tym przypadku, podobnie jak i w trakcie obsadzania innych kierowniczych stanowisk RBP/MBP w pierwszym okresie istnienia tej instytucji, najważniejsze były lojalność i zasługi tych ludzi dla ugrupowań komunistycznych. Aparat represji miał być bowiem instytucją niezwiązaną w żaden sposób ze służbami II RP. W opinii komunistycznych mocodawców jednym z kluczy do tego był odpowiedni dobór kadr kierowniczych, które nie tylko karnie wykonywały rozkazy, ale potrafiły także wskazać „wrogów ustroju”, a tym samym pokierować politycznie podległymi im strukturami.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych (AAN).

Archiwum IPN (AIPN).

Źródła publikowane

Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody, cz. 1: *Lata 1945–1947*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1994.

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa, Dz.U., 1944, nr 10, poz. 50.

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego, Dz.U., 1944, nr 4, poz. 16.

Dekret z 23 czerwca 1945 r. Kodeks wojskowego postępowania karnego, Dz.U., 1945, nr 36, poz. 216.

Księga bezprawia. Akta normatywne kierownictwa Resortu Bezpieczeństwa Publicznego (1944–1956), wyb. i oprac. B. Kopka, Warszawa 2011.

Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944 – czerwiec 1945), wyb. i oprac. L. Pietrzak, S. Poleszak, R. Wnuk, M. Zajączkowski, Warszawa 2004.

Teczka specjalna J.W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 1944–1946, oprac. T. Cariewskaja i in., tłum. E. Rosowska, Warszawa 1998.

Węgrzyn D., *Wytyczne do pracy operacyjnej Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie z 1945 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1.

Wspomnienia

Korkuć M., „Kujbyszewiacy” – awangarda UB, „Arcana” 2002, nr 4/5.

Opracowania

- Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1, Warszawa 2017.
- Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997.
- Dudek A., Paczkowski A., *Polska [w:] Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010.
- Dźwigał M., *Dominik Władysław [w:] Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, t. 1, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2020.
- Fijałkowska B., *Borejsza i Różański. Przyczynek do dziejów stalinizmu w Polsce*, Olsztyn 1995.
- Krasucki E., *Międzynarodowy komunista Jerzy Borejsza. Biografia polityczna*, Warszawa 2009.
- Kulesza C., *Sędzia śledczy w modelu postępowania przygotowawczego na tle porównawczym*, Białystok 1991.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., Kaczmarczyk W., *Funkcjonowanie organów śledczych MBP, KdsBP i MSW w latach 1945–1990*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., Kaczmarczyk W., *Funkcjonowanie organów śledczych Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1945–1956 [w:] Piony śledcze aparatu bezpieczeństwa publicznego 1944–1990*, red. M. Dźwigał, P. Skubisz, Warszawa–Szczecin 2017.
- Nawrocki Z., *Struktura aparatu bezpieczeństwa [w:] Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwaagrzyk, Warszawa 2005.
- Pakier P., *Prasa frontowa Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1967, nr 6/1.
- Piątek P., *Przestępcze wymuszenie zeznań w postępowaniach przygotowawczych prowadzonych przez organa bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1956. Studium kryminologiczno-prawne*, Katowice–Warszawa 2018.
- Pleskot P., „Tarcza partii i narodu”. *Kontrwywiad Polski Ludowej 1945–1956. Zarys struktur i wybór źródeł*, Warszawa 2010.
- Poleszak S., *Pion śledczy WUBP w Lublinie. Struktura i ludzie (sierpień 1944 – kwiecień 1947)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2005, nr 1.
- Przewodnik po Szlaku Pamięci Żołnierzy Wyklętych w Lublinie*, oprac. R. Drabik, W. Rowiński, B. Wołek, K. Wołek, Lublin 2015.
- Raszowska Z., *Dominik Władysław [w:] Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1: A–D, red. F. Tych, Warszawa 1978.

Spałek R., *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Poznań–Warszawa 2014.

Terlecki R., *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.

Wnuk R., *Lubelski Okręg AK 1944–1947*, Warszawa 2000.

Netografia

<https://www.twoja-praga.pl/praga/zabytki/1354.html>, dostęp 16 XII 2020 r.

Opracowania nieopublikowane

Kurek R., *Roman Romkowski* [w:] *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, t. 3, red. W. Bagieński, M. Dźwigiał.

Streszczenie: Opracowanie ma przybliżyć Czytelnikowi historię struktury pionu śledczego, czyli jednej z najważniejszych komórek komunistycznego aparatu represji w Polsce w pierwszym okresie jego istnienia, tj. od sierpnia 1944 do września 1945 r. W tamtym czasie pion ten był początkowo małą sekcją, która miała odpowiadać za prowadzenie postępowań przygotowawczych. W kolejnych miesiącach istnienia był jednak stopniowo rozbudowywany przez kierownictwo Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Artykuł pokazuje, w jaki sposób były przeprowadzane poszczególne zmiany strukturalne, z czego one wynikały i jaki przyniosły efekt. Ponadto w drugiej części artykułu przybliża sylwetki wszystkich szefów komórki śledczej centrali aparatu bezpieczeństwa. Tak się bowiem złożyło, że jednostką śledczą w pierwszym okresie jej istnienia kierowało aż pięciu funkcjonariuszy. Ostatni z nich, Józef Różański, przejął szefostwo tego pionu latem 1945 r. i funkcję tę sprawował przez blisko dekadę, niemal do końca działalności tej komórki w centrali resortu. W pierwszej kolejności zostały zarysowane pojedyncze biogramy tych funkcjonariuszy, a następnie przedstawiono ich portret zbiorowy.

Słowa kluczowe: Józef Różański, kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, pion śledczy, struktura bezpieki

Paweł Sztama (ur. 1985), historyk, doktorant UMCS w Lublinie, pracownik Biura Badań Historycznych IPN. Interesuje się historią aparatu bezpieczeństwa w Polsce „ludowej” oraz krajach bloku wschodniego, historią wojskową XX w. oraz biografistyką. Autor książki *General August Emil Fieldorf. Biografia wojskowa* (Warszawa 2016). Ponadto jest autorem kilkudziesięciu opracowań naukowych oraz popularnonaukowych. Jest również II sekretarzem redakcji wydawnictwa *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)* (Warszawa 2020–).

'Year One'. The Structure and Commanding Staff of the Investigative Department of the Central Department of Public Security/Ministry of Public Security (August 1944 – September 1945)

Abstract: The study aims to introduce the reader to the history of the structure of one of the most important units of the communist repressive apparatus in Poland, i.e. the Investigative Department, during the first period of its existence, i.e. from August 1944 to September 1945. At that time, the Department was initially a tiny section responsible for conducting preliminary investigations. In the following months of its existence, however, it was gradually expanded by the management of the Ministry of Public Security. The article shows how the structural changes were carried out, what they resulted from and what effect they had. Moreover, in the second part, the article presents the profiles of all heads of the investigative unit of the central security apparatus. It so happened that five officers headed the investigative unit over the short initial timespan of its existence. The last of them, i.e. Józef Róžański, took over the leadership of this unit in the summer of 1945 and held this position for almost a decade, nearly to the end of the existence of the Investigation Department of the Security Ministry Headquarters. In the initial part of the study, individual biographies of these functionaries officers are outlined, and then their collective portrait is presented.

Keywords: Józef Róžański, executive staff of the security apparatus, Ministry of Public Security, investigation department, security apparatus structures

Paweł Sztama (b. 1985), a historian, PhD student at Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, employee of the Historical Research Office of the Institute of National Remembrance. He is interested in the history of the security apparatus in People's Poland and Eastern Bloc countries, 20th-century military history and biographical studies. Author of the book *Generał brygady August Emil Fieldorf. Biografia wojskowa* (Warsaw, 2016). Moreover, he is the author of several dozen academic and popular studies. He is also a deputy secretary of the editorial board of the publication *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa w (1944–1956)* (Warsaw, 2020–).